

CRYPTE SINT-PAULUSKERK

Archeologisch onderzoek vanuit wetenschappelijke vraagstelling

**Eindverslag
Anne Schryvers
Stad Antwerpen dienst archeologie**

Inhoudstafel

1. Beschrijvend gedeelte	
1.1. Administratieve gegevens.....	3
1.2. Archeologische voorkennis.....	5
1.3. Onderzoeksopdracht.....	6
1.3.1. Vraagstelling met betrekking tot de archeologische site.....	6
1.4. Randvoorwaarden.....	6
Beschrijving van de werkwijze en strategie van de opgraving.....	6
1.4.1. Opgravingstrategie.....	6
1.4.2. Organisatie van de opgraving.....	6
1.4.3. Gebruikte materialen.....	7
1.4.4. Motivatie ten aanzien van de selectie van de vondsten.....	7
1.4.5. Motivatie ten aanzien van de keuze ten aanzien van staalname.....	7
2. Assessmentrapport	
2.1. Beschrijving en motivering van de bij assessment gehanteerde methoden, technieken en criteria.....	8
2.2. Beschrijving van de observaties en registraties uit het assessment.....	9
2.3. Potentieel voor wetenschappelijk onderzoek en de aard daarvan met waardering.....	13
3. Interpretatie van de archeologische site.....	13
4. Bibliografie.....	14
5. Sporenlijst.....	15
6. Verantwoording van de afbeeldingen.....	15

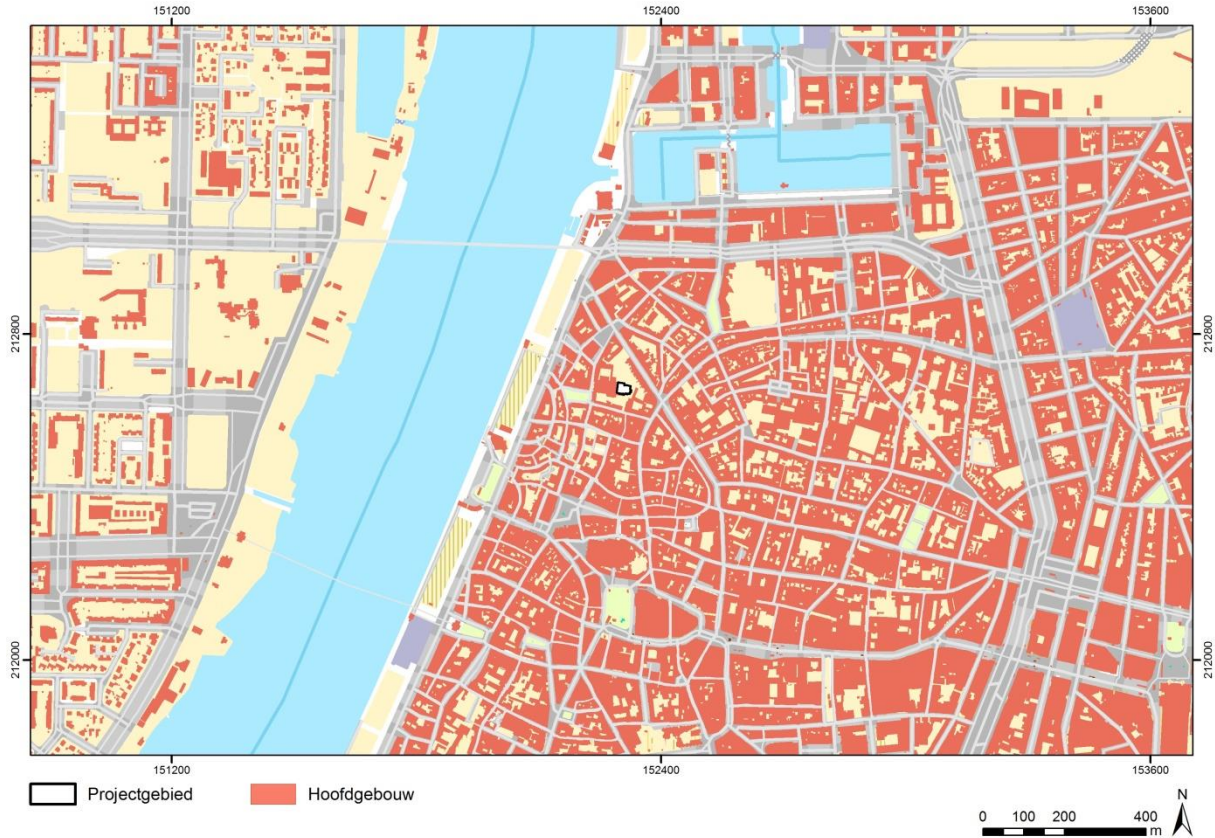
1. Beschrijvend gedeelte

1.1 Administratieve gegevens

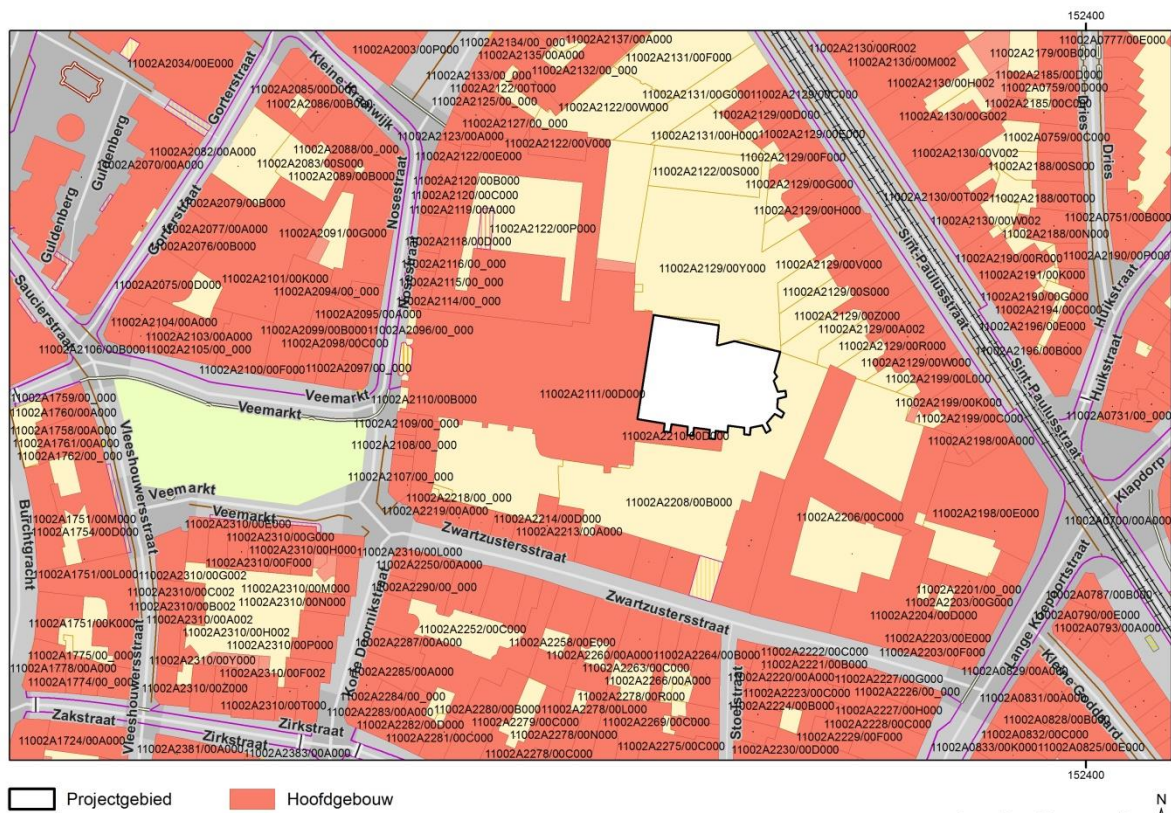
Projectcode opgraving	2017L147
Projectcode stad Antwerpen	A470
Nummer van het wettelijk depot	XXX (aangevraagd)
Erkende archeoloog	Anne Schryvers OE/ERK/archeoloog/2015/00082
locatiegegevens	Sint-Pauluskerk – crypte Veemarkt zn 2000 Antwerpen Bounding Box Boven links: 152289,892 212681,475 Onder rechts: 152326,833 212650,451
Kadasterperceel	A2111d
Datum onderzoek	28 april 2017
Termen thesauri	crypte, fundering, stabiliteitsonderzoek

Figuur 1 - Topografisch plan met de aanduiding van het projectgebied

Figuur 2 – kadastraal plan met de aanduiding van het projectgebied

Figuur 3 – detail van het kadastraal plan met de aanduiding van het projectgebied

1.2 Archeologische voorkennis¹

In 1995-1996 voerde de toenmalige dienst archeologie van de stad Antwerpen - de Afdeling Opgravingen - archeologisch onderzoek uit in de Sint-Pauluskerk. Aanleiding waren de voorbereidende werken voor de aanleg van een verwarmingssysteem dat zou bestaan uit vloerverwarming en warme luchtaanvoer via luchtkanalen en de constructie van een technische ruimte. Tijdens dit onderzoek kwamen er resten van de eerste, 13de-eeuwse, Sint-Pauluskerk aan het licht.

In het begin van de jaren '90 werd het koor van de oorspronkelijke 13de-eeuwse kerk al aan het licht gebracht bij een beperkte opgraving in de kelder onder het hoogkoor van de huidige kerk. Door de aanleg van grafkuilen en grafkelders in die ruimte, bleef van de koormuur echter enkel een fragment van de fundering bewaard.

Deze eerste Sint-Pauluskerk werd in 1262 gebouwd in opdracht van de Dominicanen, het ging om een klein kerkje in dat werd opgetrokken in de Dries, een drassig, nat en laaggelegen terrein in het noorden van de stad (dat in 1250 als tweede stadsuitbreiding bij de stad was ingelijfd). Na herhaaldelijk te hebben geleden onder de wateroverlast, ontstonden in het begin van de 16de eeuw plannen om een nieuwe kerk te bouwen. Om het probleem van de vochtige ondergrond op te lossen, werd het vloerniveau van de nieuwe kerk 4 meter hoger gelegd dan dat van de eerste kerk. Bijgevolg moest deze eerste kerk dan ook niet volledig worden afgebroken.

Tijdens de beeldenstorm in 1566 worden grote delen van de Sint-Pauluskerk vernield, vooral aan de vloer en de onderliggende grafconstructies werd veel schade toegebracht. Even later worden het klooster en de kerk door de Calvinisten in beslag genomen. Zij vernielen het koor en brengen een poedermagazijn, een kanongieterij en een gevangenis onder in de kloostergebouwen. Na de val van Antwerpen in 1585 keerden de Dominicanen terug en begonnen ze aan de heropbouw en herinrichting van de kerk en het daarnaast gelegen klooster. Bij deze werken werd het koor en de kruisbeuk vergroot.

Tijdens het archeologisch onderzoek werd onder de viering van de huidige kerk zowel de noordelijke als de zuidelijke koormuur van de 13de-eeuwse kerk opgegraven. Van het 8 meter brede koor in Doornikse kalksteen bleef plaatselijk tot bijna drie meter opgaand muurwerk bewaard en dit doordat het vloerniveau van de nieuwe kerk bijna 4 meter verhoogd was.

Naast gegevens over de eerste kerk, leverde het onderzoek ook informatie op over het oorspronkelijke klooster. De omvang en precieze ligging van deze was nog niet gekend. Onder de huidige sacristie werden grote stukken muur in Doornikse kalksteen aangetroffen. Ongetwijfeld gaat het hier om fragmenten van de oorspronkelijke kloostergebouwen uit de 13de eeuw. In deze kloostermuur die te volgen is tot aan het koor van de eerste kerk, werden de resten van drie portalen aangetroffen. Een ervan kon worden geïnterpreteerd als de oorspronkelijke toegang tot het klooster.

¹ Zie bibliografische lijst: archeologisch en historisch onderzoek naar de Sint-Pauluskerk

1.3 Onderzoeksopdracht

1.3.1 Vraagstelling met betrekking tot de archeologische site

Het doel van het onderzoek was om informatie te verkrijgen met betrekking tot de opbouw, aanzet en de vorm van de funderingen in de crypte en de noordelijke bijgebouwen en dit ten behoeve van een stabiliteitsonderzoek². Men plant de crypte van de Sint-Pauluskerk opnieuw in te richten en toegankelijker te maken enerzijds, alsook het stabiliteitsprobleem ten aanzien van de noordelijke bijgebouwen aan te pakken anderzijds. De noordelijke bijgebouwen zijn namelijk aan het verzakken. De studie beoogt een oplossing te bieden voor dit stabiliteitsprobleem.

1.3.2 Randvoorwaarden

Om bovenstaande vraagstelling te kunnen realiseren, werd ervoor gekozen voorafgaandelijk vier onderzoekspullen te gegraven in functie van het stabiliteitsonderzoek: twee in de crypte, één in het noordelijk bijgebouw en één langs de buitenzijde van het noordelijk bijgebouw.

Aangezien de Sint-Pauluskerk een beschermd monument is, diende het graven van deze onderzoekspullen te worden begeleid door een erkende archeoloog. De vraagstelling richt zich op de opbouw, aanzet en vorm van de funderingen. De archeologische verwachtingen waren eerder beperkt aangezien de putten niet breder en niet dieper zouden reiken dan de oorspronkelijke funderingsleuf voor de muur.

De locatie, breedte en diepte van de vier onderzoekspullen werd bepaald door de vraagstelling ten aanzien van het stabiliteitsprobleem. Na het graven werden de onderzoekspullen geïnspecteerd door een erkend archeoloog.

1.4 Beschrijving van de werkwijze en strategie van de opgraving

1.4.1 Opgravingsstrategie

De locatie, breedte en diepte van de vier onderzoekspullen was bepaald in functie van het stabiliteitsonderzoek. Er kon niet van worden afgeweken. Het archeologisch onderzoek bestond er uit de gegraven putten te inspecteren en te controleren op archeologische sporen en resten.

1.4.2 Organisatie van de opgraving

Om aan de specifieke vraagstelling voor het stabiliteitsonderzoek te voldoen, werd de locatie van de onderzoekspullen bepaald in functie van dit onderzoek. De organisatie van de opgraving lag dan ook niet in handen van de erkende archeoloog. In opdracht en onder begeleiding van Steenmeijer Architecten werden de vier onderzoekspullen gegraven naar de fundering van de Sint-Pauluscrypte en de noordelijke bijgebouwen.

1.4.3 Gebruikte materialen

Omwille van de beperkte breedte, werden de vier onderzoekspullen handmatig uitgegraven met een zandschop.

² Steenmeijer Architecten 2016

1.4.4 Motivatie ten aanzien van de selectie van de vondsten

Er moesten geen archeologische vondsten worden geselecteerd aangezien er buiten de funderingen geen archeologische resten of vondsten werden aangetroffen.

1.4.5 Motivatie ten aanzien van de keuze ten aanzien van staalname

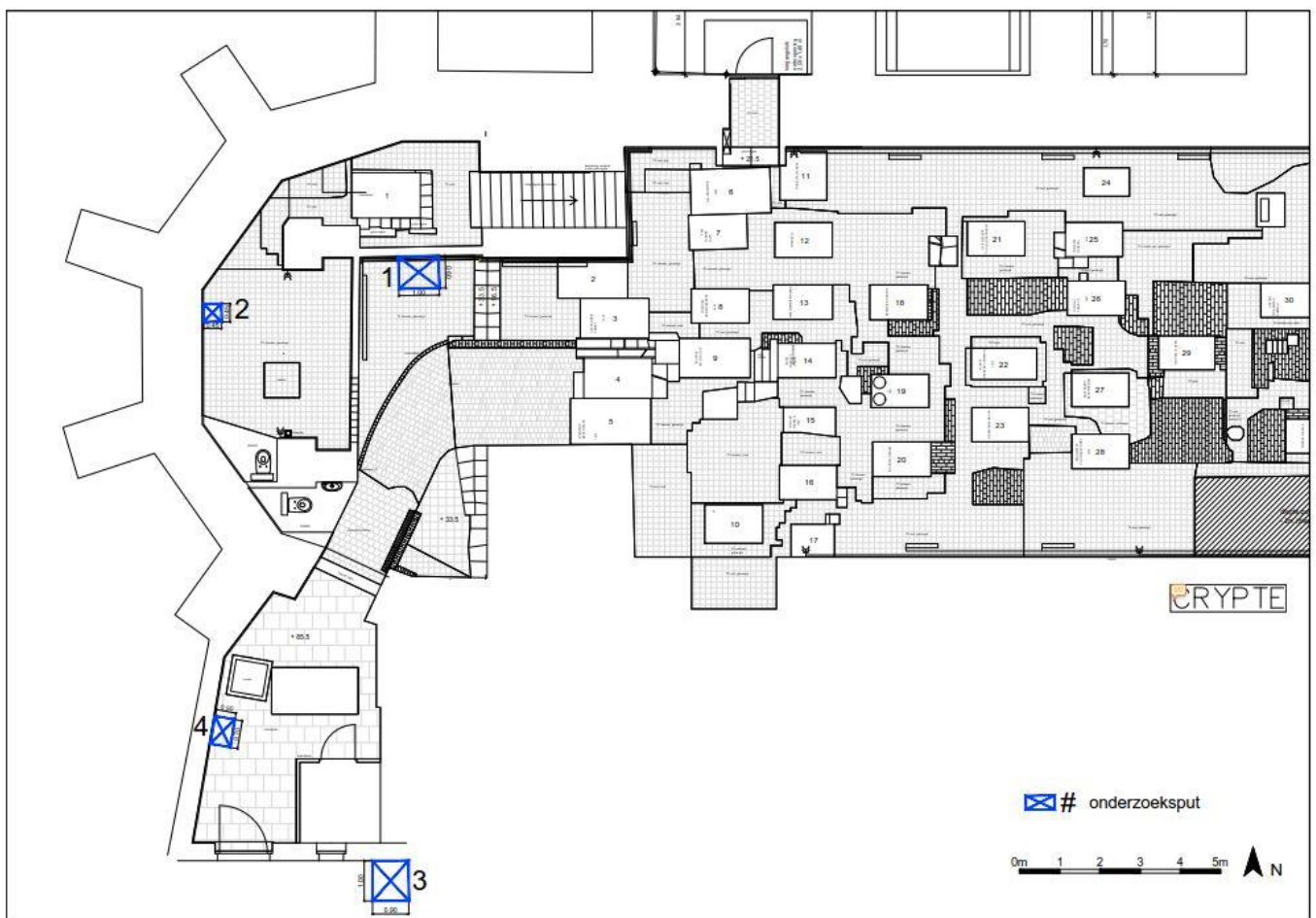
Niet van toepassing. Er werden geen stalen genomen in de onderzoekspullen omdat de vulling slechts uit zand vermengd met bouwpuin bestond.

2. Assessmentrapport

2.1 Beschrijving en motivering van de bij assessment gehanteerde methoden, technieken en criteria

De locatie, diepte en breedte van de onderzoekspullen werd bepaald in functie van het stabiliteitsonderzoek, ze gingen niet dieper en breder dan de oorspronkelijke bouw- of funderingsleuf.

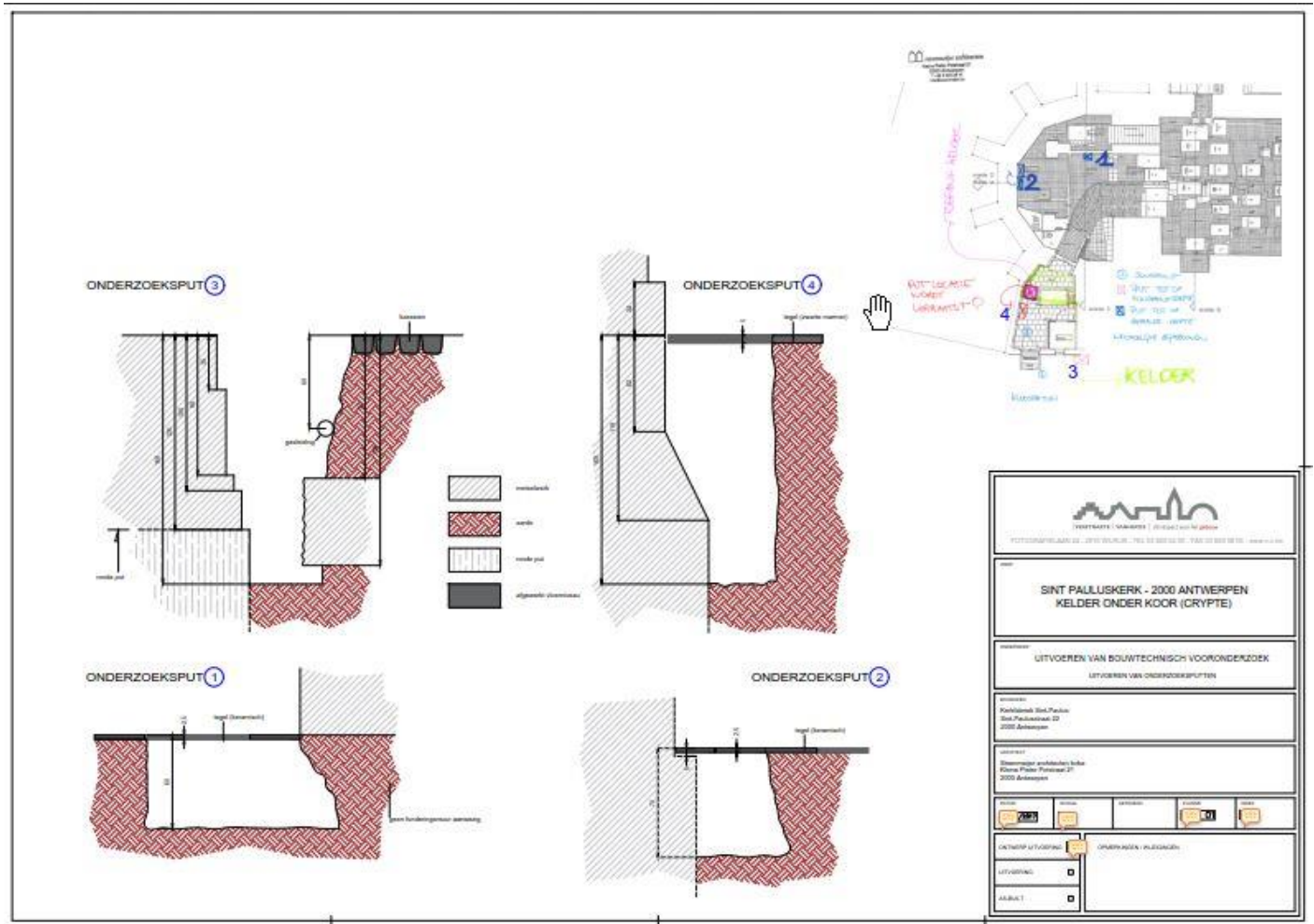
Op onderstaand plan staat de locatie van deze onderzoekspullen aangeduid.

Figuur 4 – plan van de Sint-Pauluscrypte met aanduiding van de onderzoekspullen

2.2 Beschrijving van de observaties en registraties uit het assessment

Hieronder volgt een beschrijving van de onderzoekspitten en de resten die er werden in aangetroffen. De locaties van de onderzoekspitten zijn aangeduid op figuur 4. De doorsnedes van de funderingen zoals aangetroffen in de onderzoekspitten, zijn te zien op onderstaande tekening (figuur 5).

Figuur 5. Doorsnedes van de onderzoekspitten en funderingen

Onderzoekspit 1

Onderzoekspit 1 is gelegen tegen de noordelijke wand van de Sint-Pauluscrypte, onder het koor (figuur 4).

Na het verwijderen van de keramische tegel is een put van 1 meter lang, 80 centimeter breed en 60 centimeter diep gegraven (figuur 5). Er was geen funderingsmuur aanwezig. De vulling bestond uit matig grof lichtbruin zand gemengd met bouwpuin (spoor 1). Het gaat om een aanvulling van de bouwsleuf na het optrekken van de kerk.

Figuur 6 – onderzoeksput 1

Onderzoeksput 2

Onderzoeksput 2 is gelegen in de westelijke uithoek van de Sint-Pauluscrypte, eveneens onder het koor (figuur 4). Na het verwijderen van de keramische tegel werd een put van 45 centimeter lang, 45 centimeter breed en 70 centimeter diep gegraven (figuur 5). De fundering (spoor 2) bestond uit baksteenmetselwerk en kon tot de vooraf bepaalde diepte van 70 centimeter gevolgd worden. De fundering loopt nog dieper maar dat bleek niet relevant voor het onderzoek, de diepte van deze put was op voorhand bepaald op basis van de onderzoeksvragen ten aanzien van het stabiliteitsonderzoek. Dat er zich op 70 centimeter diepte nog fundering bevond, was hierbij voldoende informatie. Op 5 centimeter onder het loopoppervlak vertrapt de fundering 14 centimeter.

De vulling van de put bestond uit matig grof lichtbruin zand gemend met bouwpuin (spoor 3). Het gaat om aanvulling van de funderingsgleuf na het optrekken van de kerk.

Figuur 7 – onderzoeksput 2

Onderzoeksput 3

Onderzoeksput 3 is buiten de kerk gelegen, in de noordgevel van de noordelijke bijgebouwen (figuur 4). Na het verwijderen van de kasseien werd een put van 90 centimeter lang, 1 meter breed en 1m60 diep gegraven (figuur 5).

De fundering (spoor 4) bestond uit baksteenmetselwerk en liep tot een diepte van 1m25 onder het loopoppervlak. Op 35 centimeter onder het loopvlak vertrapte de fundering 6 centimeter ten opzichte van de muur in opstand, 55 centimeter dieper vertrapte de fundering opnieuw met 5 centimeter (11 centimeter in het totaal ten opzichte van de muur in opstand) en 10 centimeter lager nog eens 5 centimeter (of 16 cm in het totaal ten opzichte van de muur in opstand).

Daaronder bevond zich een gemetselde ronde put (spoor 5) die 21 centimeter uitspringt ten opzichte van de muur in opstand (of nog eens 5 centimeter ten opzichte van het einde van de fundering). Wat de precieze functie van deze gemetselde ronde put was, is onduidelijk.

Mogelijk had hij een functie voordat de bijgebouwen opgetrokken werden. In de zuidelijke zijde van de put bevond zich op 92 centimeter onder loopvlak een betonnen constructie van 56 centimeter diep. De precieze functie is niet gekend, mogelijk dateert deze structuur van voor de bouw van de noordelijke bijgebouwen.

De vulling van de onderzoeksput bestond uit matig grof lichtbruin zand gemengd met bouwpuin (spoor 6). Het gaat om aanvulling van de funderingsleuf na het optrekken van de kerk.

Figuur 8 – onderzoeksput 3

Onderzoeksput 4

Onderzoeksput 4 is gelegen tegen de westelijke wand van de noordelijke bijgebouwen, langs de binnenzijde (figuur 4). Na het verwijderen van de zwart marmeren tegels werd een put gegraven van 70 centimeter lang, 50 centimeter breed en 1m60 diep (figuur 5). De fundering (spoor 7) bestond de eerste 62 centimeter uit baksteenmetselwerk, nadien uit witte kalkzandsteen en kon tot de vooraf bepaalde diepte van 160 centimeter gevolgd worden. De fundering loopt nog dieper maar dat was niet relevant voor het stabiliteitsonderzoek, de diepte van deze put was op voorhand bepaald op basis van de onderzoeksvragen ten aanzien van het stabiliteitsonderzoek. Op 62 centimeter onder het loopvlak, loopt de fundering schuin af over een lengte van 57 centimeter waarbij het verschil onderaan het schuine vlak 28 centimeter bedraagt ten opzichte van de muur in opstand. Nadien loopt de fundering weer recht naar onder.

De vulling van de put bestond uit matig grof lichtbruin zand gemend met bouwpuin (spoor 8). Het gaat om aanvulling van de funderingsgleuf na het optrekken van de kerk.

Figuur 9 – onderzoeksput 4

2.3 Potentieel voor wetenschappelijk onderzoek en de aard daarvan met waardering

Er is geen verder potentieel voor wetenschappelijk onderzoek. De archeologische sporen die werden aangetroffen zijn de funderingen van de crypte en de opvullingslagen van de funderingsgleuven. De kennis over de diepte van de fundering is van belang voor het stabiliteitsonderzoek dat wordt uitgevoerd door Steenmeijer Architecten.

3. Interpretatie van de archeologische site

Voor de interpretatie en beschrijving van het kader van de archeologische site Sint-Pauluscrypte, verwijs ik graag naar hoofdstuk '1.2 archeologisch voorkennis' en de bibliografie waarnaar in dit hoofdstuk verwezen wordt.

Het funderingsonderzoek heeft slechts voor een zeer beperkte kenniswinst ten aanzien van deze site gezorgd. Tijdens het onderzoek werd namelijk enkele gegraven in de oorspronkelijke bouw- en funderingsgleuven van de Sint-Pauluscrypte en de noordelijke bijgebouwen. Hierbij kwamen enkel de funderingsmuren van de crypte en de opvullingslagen van de bouwsleuven aan het licht. Er werden geen andere archeologische vondsten aangetroffen. Er kan bijgevolg geen uitspraak worden gedaan over de bodem en/of andere complexen van aardkundige eenheden.

Er is ok geen nieuwe interpretatie van de archeologische site te geven. De verschillende onderdelen die in de Code van Goede Praktijk worden onderscheiden bij dit hoofdstuk, worden niet behandeld aangezien ze niet van toepassing zijn.

4. Bibliografie

STEENMEIJER ARCHITECTEN, *Sint-Pauluskerk, 2000 Antwerpen, kelder onder koor (crypte), uitvoeren van bouwtechnisch vooronderzoek, bestek* (onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking), 8 juni 2016

ARCHEOLOGISCH EN HISTORISCH ONDERZOEK NAAR DE SINT-PAULUSKERK

DECLERCQ, L., e.a., Archeologisch onderzoek: op zoek naar de eerste Sint-Pauluskerk, in: *Sint-Pauluskerk van Antwerpen, Periodiek informatieblad over de restauratiewerken en de archeologische opgravingen*, 1990

PALINCKX, K., *De opgravingen in de Sint-Pauluskerk (seminariewerk universiteit Gent)*, Gent, 1991.

STEEL, J., *Antwerpse grafkelders van de 14de tot de 18de eeuw, Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Sint-Paulus en Sint-Augustinuskerk, een inventaris en typologie*, Scriptie Universiteit Gent, 2007

VAN DAMME, J., De eerste architect van de Sint-Pauluskerk: Domien de Wagemakere of Rombout II Keldermans?, in: *Sint-Pauluskerk van Antwerpen, Periodiek informatieblad over de restauratiewerken en de archeologische opgravingen*, 1990, nr. 2, p. 3-4.

VEECKMAN, J., Archeologisch onderzoek in Sint-Pauluskerk, in: *Sint-Paulusinfo*, 1991, nr. 49, p. 808-809

VEECKMAN, J., Sint Pauluskerk in de Archeologische schijnwerper, in: *Kwintet*, 1995, nr. 28, p. 28-29.

VEECKMAN, J., Archeologisch onderzoek in de Sint-Pauluskerk: een middeleeuws klooster komt terug tot leven, in: *Sint-Paulus-info*, 1996, nr. 20, p. 1238.

VEECKMAN, J., Een klooster komt weer tot leven, Archeologisch onderzoek in de Antwerpse Sint-Pauluskerk, in: *Openbaar kunstbezit in Vlaanderen*, jg. 34, 1996, nr. 3, p. 38-39.

VEECKMAN, J., Meer onderzoek in de Sint-Pauluskerk, in: *Infoblad Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek*, 1996, nr. 1, p. 6-7.

VEECKMAN, J., Onderzoek in de Antwerpse Sint-Pauluskerk (Antw.), in: J. DE MEULEMEESTER en F. HUBERT-MOYSON (ed.), *Archaeologia Mediaevalis 19*, Gent, 1996, p. 81-82.

VEECKMAN, J., Verder graven naar het verleden van de Sint-Pauluskerk, in: *Sint-Paulus-Info*, 1996, nr. n 63, p. 1286-1289.

VEECKMAN, J., Verder onderzoek in de Antwerpse Sint-Pauluskerk (Antw.), in: *Archaeologia Mediaevalis*, 20, pp.17-18, 1997

5. Sporenlijst

spoornummer	locatie	beschrijving spoor
spoor 1	onderzoekspuit 1	vullingslaag bouwsleuf
spoor 2	onderzoekspuit 2	fundering van de westelijke muur van de crypte
spoor3	onderzoekspuit 2	vullingslaag bouwsleuf
spoor 4	onderzoekspuit 3	fundering van de noordelijke buitenmuur van de noordelijke bijgebouwen
spoor 5	onderzoekspuit 3	gemetselde ronde put onder de noordelijke buitenmuur
spoor 6	onderzoekspuit 3	vullingslaag bouwsleuf
spoor 7	onderzoekspuit 4	fundering van de westelijke muur van de noordelijke bijgebouwen
spoor 8	onderzoekspuit 4	vullingslaag bouwsleuf

6. Verantwoording van de afbeeldingen

Figuur 1	stad Antwerpen dienst archeologie
Figuur 2	stad Antwerpen dienst archeologie
Figuur 3	stad Antwerpen dienst archeologie
Figuur 4	stad Antwerpen dienst archeologie
Figuur 5	Steenmeijer Architecten
Figuur 6	Steenmeijer Architecten
Figuur 7	Steenmeijer Architecten
Figuur 8	Steenmeijer Architecten
Figuur 9	Steenmeijer Architecten